

Modrzewska-Pianetti, Iwona

Peryferyjne kontakty handlowe między terytorium Guadalete i Padu

Światowit 2 (43)/Fasc.A, 143-147

2000

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

PERYFERYJNE KONTAKTY HANDLOWE MIĘDZY TERYTORIUM GUADALETE I PADU (PL. 28-33)

Tysiące kilometrów dzieli ujście rzeki Guadalete w zachodniej Andaluzji i ujście Padu na wybrzeżu Wene- to. Guadalete jest rzeką około pięć razy krótszą od Padu i nie wykluczone, iż w odległych epokach była ona połą- czona z rzeką Gwadalkiwir, płynącą na północ od Gua- dalete. (Fig. 1)

Jej przebieg w starożytności, zawsze dyskutowany, był związany z lokalizacją portu Gades (GARCIA 1995; RAMBAUD 1997) (Fig. 2). Istnienie portu u ujścia Guadalete potwierdzone jest przez różne luźne znaleziska pochodzące z czasów przybycia Fenicjan na te tereny i przez opisy zawarte w relacjach pisarzy antycznych, które komentowane są przez współczesnych historyków (LOMAS 1991: 13-47). Do portu Gades, dzisiejszego Kadyksu, przybywały statki z różnymi towarami, np. produk- tami żywnościowymi opakowanymi w amfory, jak również sarkofagi podobne do tych jakie można podzi- wiać obecnie w Muzeum w Kadyksie. Z portu Kadyksu wypływały one natomiast załadowane metalami, w tym także tymi najcenniejszymi, pochodzącymi z kopalni an- daluzyjskich. Już od połowy III w.p.n.e. wywożono z An- daluzji różne produkty żywnościowe jak sosy, konserwy rybne czy wino i oliwę. Jednym ze specjalów produkowa- nych w tym regionie (Hiszpanii) były przetwory z ryb, które, obok oliwy, przez co najmniej cztery wieki były eksportowane nie tylko na całe Śródziemnomorze, ale tak- że na tereny prowincji w Europie centralnej (REMESAL 1986; BELTRAN 1990). (Fig. 3)

Rejon nad rzeką Betis, dzisiejszym Gwadalkiwir- em, od czasów Augusta specjalizował się w produkcji oli- wy na tyle, że stał się największym eksporterem tego pro- duktu na terenie Imperium (BLAZQUEZ 1994). Obszar wybrzeża morskiego i ujścia rzeki Guadalete słynął z wy- robów przetworów rybnych – co jest udowodnione dla terenów Kadyksu (PONSICH 1988; GARCIA 1998). Wielkie przetwórnice powstały i pozostały do dzisiaj w Baelo, Bolonii, około dziewięćdziesięciu kilometrów na południe od Kadyksu. Przetwórnice takie odkryto także w samych Kadyksie; zostaną one opublikowane wraz z in- nymi przez L. Lagóstena Barrios.

Przetwory produkowane z różnych gatunków ryb miały rozmaite nazwy; wśród nich najbardziej cenione było *garum*. To ono często wymieniane jest na malowa- nych reklamach na amforach. *Tituli picti* wykonywano czarną lub czerwoną farbą aby zachwalać przewożony towar. Nie można udowodnić, iż rozmaite przetwory trafiały do różnych pojemników, które od nazwiska

H. Dressela określa się jako Dr 7-14, Dr 38-39, aby wy- mienić tylko te najbardziej charakterystyczne dla rejonu Kadyksu. Kolejne ich formy przedstawił M. Beltrán Lloris, stąd nazywane są Beltrán II (BELTRAN 1970) (Fig. 4). Pomimo, że jedynym kryterium, które posłużyło H. Dresselowi do sporządzenia tablicy typologicznej było kryterium epigraficzne, to amfory na przetwory rybne wy- stępujące w rejonie Kadyksu stanowią znaczną część skła- syfikowanego przez niego materiału (ZEVİ 1966).

Rola rzeki Guadalete w transporcie była z czasem coraz mniejsza ze względu na zmianę linii brzegowej i trud- niejszy dostęp do portu Kadyksu. Ukształtowanie wybrze- ża i liczne wyspy, jaką był też Kadyks, stanowiły o specyfice regionu, cechującego się licznymi zatoczkami i bagnami zależnymi od przypływów Atlantyku (Fig. 5).

Ponadto wybrzeże Kadyksu obniża się, nie tak znacznie wprawdzie jak na terenach położonych nad gór- nym Adriatykiem, ale wpływa to niewątpliwie na zmianę wyglądu tego obszaru. Doprowadziło to do przesunięcia fenickiego portu lokalizowanego koło Puerto Santa María w okolice Puerto Real, to jest na południe. Zapewne mia- ło to miejsce w okresie rzymskim, kiedy port Kadyksu odgrywał dużą rolę handlową. Pomimo licznych prób, *Portus Gatiitanus* nie został do dnia dzisiejszego odnale- ziony i nadal jest przedmiotem sporów historyków (CHIC 1983; SANCHEZ 1991).

Rzeka Guadalete wpłynęła na wygląd północnej części zatoki Kadyksu, podczas gdy jej część południowa na wysokości Chiclana nie ma cech nanosów rzecznych, lecz morskich. Pozostawała ona pod wpływem Atlantyku, osłonięta jedynie przez wyspę León.

Warunki naturalne nie były przeszkodą do zało- żenia portu Kadyksu przy ujściu Guadalete. W ten spo- sób rzeka i przyległe do niej obszary dostały się do kręgu dalekosiężnego, handlu okresu rzymskiego. Nie przeska- dzały temu podmokłe tereny zwane *marismas*, które od- powiadają formacjom określanym na lagunie weneckiej jako *barene*. Te podmokłe, ziemno-błotne rejony formo- wane przez Guadalete, rozciągały się na około piętnastu kilometrach wzdłuż wybrzeża i zapewne można się tam było dostać jedynie niewielkimi łodziami. Podobne wa- runki panowały na wybrzeżu weneckim i w delcie Padu, gdzie odnaleziono łodzie służące do przybrzeżnego transportu.

Prawdopodobnie transport rzeczny w rejonie Guadalete był możliwy aż do Jerez de la Frontera i dalej, meandrami, aż do Vado di Cartuja (RAMBAUD 1997).

Nad jednym z dawnych meandrów rzeki odkryta została osada z okresu fenicko-tartezyjskiego, to jest VIII-III w. p.n.e. Możliwe, że właśnie ze względu na zmieniające się warunki terenowe osada została opuszczona w okresie rzymskim. Fakt ten może wskazywać na to, że północna część zatoki Kadyksu powoli zmieniała się w błota, co ułatwione zostało przez obniżający się stopniowo poziom gruntów (GUTIERREZ et al. 1991). Jest więc prawdopodobne, iż port w okresie rzymskim znajdował się na południe od Puerto Santa Maria, gdzie warunki terenowe były bardziej sprzyjające (Fig. 6). Wybrzeże zatoki Kadyksu jest otoczone przez wysokie wydmy (1-4 m), które uformowane zostały przez procesy trwające od wieków i obecnie zajmują prawie dwa tysiące metrów kwadratowych wybrzeża (CORZO 1980; CORZO, TOSCANO 1992: 95-96). Teren po którym płynie Guadalete i mała rzeka San Pedro, są bogate w gliny – wydobywa się je do dnia dzisiejszego w okolicy Puerto Real i Puente Melchior. Tam właśnie budowana niedawno nowoczesna droga przecięła warsztaty i dawne miejsca wydobywania gliny. Przed zniszczeniem terenu można było stwierdzić, że panujące w tym rejonie warunki pozwalały na produkcję amfor na skalę przemysłową. Dowodzi tego kilkanaście kilometrów kwadratowych pól, dosłownie usianych pozostałościami antycznych pojemników, zwłaszcza w rejonie Puerto Real.

Cała organizacja produkcji zapewne związana była z centuriacją, która w ostatnich latach zajmuje uwagę badaczy wspomaganą także fotografią lotniczą. Nie można wykluczyć, że postępy w badaniach doprowadzą do lokalizacji portu. W ciągu ostatnich lat odkryty został także teatr Kadyksu położony na atlantyckim wybrzeżu wyspy, ukryty przez wieki pod domami późniejszego miasta. Powstałe przed paroma laty centrum archeologii podwodnej w Kadyksie prowadzi już prace nad poszukiwaniem portu w Baelo i zapewne przyczyni się do dalszych odkryć w tym rejonie.

Dzięki przeprowadzonym pracom geoarcheologicznym można było ustalić, iż w południowej części zatoki Kadyksu, na wysokości Chiclana, poziom wód morskich w okresie rzymskim był wyższy o około sześćdziesiąt centymetrów w stosunku do średniego poziomu morza czasów dzisiejszych. Na wybrzeżu Kadyksu wszystkie przetwórnice ryb musiały być chronione od przypływów Atlantyku. Zachowane przetwórnice w Baelo znajdują się tuż przy plaży. Udało się także odtworzyć linię wybrzeża w pewnej odległości od Coto de la Isleta, gdzie odnaleziona została przetwórnica rzymska. W tym rejonie można stwierdzić istnienie przetwórnicy ryb do II w.n.e., które zostały następnie opuszczone w wyniku procesu erozji gruntów.

Jednakże warunki terenowe przeważnie sprzyjały produkcji przetworów i opakowań. Przed paroma laty L. Lagóstena Barrios udowodnił istnienie w rejonie Kadyksu prawie czterdziestu pracowni produkujących amfory (LAGOSTENA 1996). Funkcjonowały one od końca

III w. p.n.e. do III w. n.e. ciągnąc się wzdłuż miejscowości nadbrzeżnych: la Rota, Puerto Santa Maria, San Fernando i Chiclana na południu. Nie wszystkie pracowały przez cały wymieniony okres – są to daty określające fazy świetności i upadku produkcji. Wiąza się one również z uzyskiwaniem soli, co robi się na wybrzeżu Kadyksu do chwili obecnej. Ryb nie brakowało, tak jak nie brakuje ich i dzisiaj, i to różnych gatunków, począwszy od dużego tuńczyka, przez makrele, skończywszy na małych sardynkach. Marynowanie ich w ziołach i w winnej zalewie pozostaje do chwili obecnej tradycją kuchni Kadyksu.

Dzięki możliwości udziału w prospekcji terenowej rejonu Puerto Real w 1997 roku autorce udało się zarejestrować obecność amfor tradycji punickiej III w. p.n.e. i produkcji charakterystycznych form typu Dr 7-11 i Beltrán II A i B w pracowniach ceramicznych umiejscowionych na przestrzeni kilkunastu kilometrów. Często jedna pracownia położona była w pobliżu innej. Porozrzucane przez prace rolne skorupy występują na powierzchni obok odrzutów źle wypalonych amfor (Fig. 7).

Jaki jest związek tego terenu z odległą deltą rzeki Pad? Dwie rzeki, Guadalete i Pad, pod względem terytorialnym mają wiele wspólnego. W jednym i drugim przypadku kształtują one specyfikę terytorium. Niewątpliwie Pad bardziej zmienił swój charakter rozwijając ogromną deltę i formując teren oddalający dawny antyczny port Adrię o kilkanaście kilometrów od wybrzeża. Guadalete uchodząca do zatoki Kadyksu na wysokości Puerto Santa Maria spotyka się z Atlantykiem i te dwa przeciwstawne elementy kształtują wybrzeże. Pomimo to, ulokowany był tu duży port obsługujący handel w stronę Morza Śródziemnego. Takiego portu w rejonie ujścia Padu nie było, choć Adria (*Hatria*), która była portem grecko-etruskim, prawdopodobnie w czasach rzymskich nie miała już takiego znaczenia – dowodzą tego konstrukcje odkryte w Corte Cavanella, na północ od Adrii. Zapewne znajdowała się na tej wysokości Adriatyku sieć *mansiones*, jak jest to zaznaczone w itinerarium *Tabula Peutingeriana*. Docelowe były porty Altino i głównie Akwileji. (Fig. 8). Możliwe, że było to wynikiem zmieniających się warunków terenowych i utrudnionej przez to nawigacji wzdłuż wybrzeża na wysokości Adrii i ujścia Padu.

Pomimo tego w badaniach powierzchniowych w rejonie między Rovigo i Adrią znaleziono fragmenty amfor wyprodukowanych nad zatoką Kadyksu. Mogliśmy je oglądać w magazynach Muzeum w Rovigo, zebrane przez grupę archeologiczną z Villadose. Znajdują się one, chociaż w ilościach śladowych, także w Adrii, San Basilio i Corte Cavanella gdzie przeważają produkcje adriatyckie przeznaczone na wino, oliwę i zapewne na przetwory miejscowe z ryb (ZERBINATI 1970; TONIOLO 1987).

Jednocześnie trzeba zauważyć że w rejonie Kadyksu importy amfor adriatyckich są rzadkie. Autorce udało się odnaleźć jedną tylko amforę na wino produkcji adriatyckiej, określaną jako Lamboglia 2 w Muzeum w Kadyksie (Fig. 9). Pochodzi ona ze znalezisk z wybrzeża Kadyksu

od strony atlantyckiej, z La Caleta, gdzie zapewne jest jeszcze wiele do odkrycia w trakcie badań podwodnych (VALLESPIN 1985).

Podobieństwa jakie wykazują tereny ujść Guadalete i Padu, polegają także na obniżaniu się poziomów gruntów na obu terenach (GARCIA 1995). Dla Kadyksu to obniżanie oblicza się na około trzydzieści pięć milimetrów na rok, dla wybrzeży Adriatyku zależy to od szerokości geograficznej. W przypadku laguny weneckiej istnieją różne przybliżone wyliczenia, które nie są jednakowe, z wyliczeniami dla doliny padańskiej. Niewątpliwie skokowe nasilenia procesów naturalnych, które dotyczą obu rzek, wpływały także na obraz handlu. Znaleźiska nad Padem produktów sprowadzanych znad Guadalete czy Gwadalkwiwiru są nieliczne. Ta obserwacja dotyczy w różnym stopniu całego Weneto (MODRZEWSKA 1995).

Pomimo to należy zadać sobie pytanie, dlaczego na bogate w ryby tereny adriatyckie sprowadzano te niewielkie ilości przetworów rybnych? Można tylko przypuszczać, że ich import wynikał z jakości, a nie z braku towarów – produkty znad Guadalete były wyżej cenione także nad Adriatykiem. Jednakże również nad Adriatykiem produkowano amfory, które jak się przypuszcza mogły służyć na przetwory rybne i należą do grupy określonej Dr 6. F. Zevi nazywał je *polivalente* (wielofunkcyjne), ale ze względu na tę niejednoznaczność trudno ocenić ich ilości (ZEVI 1966) (**Fig. 10**). Podjęta została próba wykonania analiz organicznych ich zawartości, lecz nie można jeszcze przekazać ostatecznych rezultatów tych badań. Na wybrzeżu adriatyckim ze względu na znaczne obniżenie terenów nie znaleziono, poza Istrią, przetwórnictwa ryb. Nie może to być jednak ostatecznym argumentem na temat produkcji.

Badania nad obecnością amfor iberyjskich w Weneto wykazały, iż nie był to teren regularnego i docelowego importu znad Guadalete. Przewożone były one docelowo do Akwileji, gdzie występują ich większe ilości (CIPRIANO, CARRE 1989).

Specyfika odkryć dokonywanych na obszarze Polesine – to jest u ujścia Padu – polega na tym, iż koncentrują się one w Adrii i ostatnio w San Basilio w znaleziskach z delty Padu i na północy w Corte Cavanella (ANTICO POLESINE 1986) (**Fig. 11**). Obecne są tu pojedyncze egzemplarze amfor znad Gwadalkwiwiru określanych jako Dr 7-11, Dr 38, przeznaczonych na sosy i konserwy rybne oraz Dr 20 – na oliwę. Jest też pojedynczy egzemplarz amfory Dr 7-11 w Giaron. Znana jest również jedna amfora nazywana Almagro 50, należąca – jak do niedawna sądzono – do produkcji Lusitanii z okresu III-V w.n.e. (AMPHORES LUSITANIENNES 1990). Amfory te służyły do przewozu sardynek. Taki właśnie pojemnik został odnaleziony w Corte Cavanella (**Fig. 12**).

Przed paroma laty badania terenowe w Andaluzji dowiodły, że także w okolicach Granady istniała produkcja podobnych amfor (MORA, CORRALES 1997; BERNAL 1997; BERNAL 1998).

Kilka lat temu misja polska w Palmyrze odkryła fragment wylewu amfory w zbliżonym typie, stemplowanej imieniem wytwórcy znanym z terenów dzisiejszej Portugalii. Świadczy to o zasięgu handlu w okresie późnorzymskim. Takie pojedyncze amfory docierały także na wybrzeże adriatyckie pokonując szlaki morskie wiodące przez Baleary i Sycylię, na co wskazują odnalezione wraki załadowane amforami (BOST 1992; PARKER 1989).

Pewnym fenomenem handlowym jest fakt, iż przetwory rybne z Andaluzji docierały do Herculanium i Pompejów (MANACORDA 1977). Natomiast na wybrzeżu Adriatyku duży transport z Andaluzji trafił jedynie do Werony. Z kolei w Padwie, Treviso i wzdłuż wybrzeża, poza Akwileją, są ich tylko niewielkie ilości. Amfory późne – Almagro 50 – znajdują się wśród znalezisk z Akwileji, Caorle i Concordii, co ukazuje wyłączność dystrybucji na wybrzeżu. Amfory iberyjskie często występują wraz z pojemnikami afrykańskimi, tak jak na wraku Cabrera III odnalezionym przy Balearach.

Niewątpliwie rozproszenie znalezisk iberyjskich na obszarze Polesine wskazuje, iż naczynia te były tu jedynie przejściowo. Docelowo transport przeznaczony był do Akwileji i dalej, poza Alpy, do Magdalensbergu czy do Virunum i Teurnii. Tam właśnie ostatnio mogliśmy zidentyfikować kilkanaście amfor iberyjskich wśród kilkuset przeważnie adriatyckich. Amfory takie są obecne również wśród znalezisk w Pannonii (BEZECZKY 1994: 106). Niewielkie ilości odnalezione zostały również w Castelraimondo di Forgaria we Friuli (CASTELRAIMONDO 1993: 206, 212).

Te obserwacje są podobne do tych dotyczących importu wina z Andaluzji przewożonego w czasach Augusta w amforach zwanych Haltern 70. W całym Weneto jest ich parę i dotyczy to San Basilio, gdzie występują one razem z typem Dr 20 przeznaczonym na oliwę (**Fig. 13**). Obecność amfor na wino z Katalonii nie została stwierdzona, choć są one znajdowane na wybrzeżu Ligurii w Luni. W Corte Cavanella zadziwia pojawienie się importu jednej amfory galijskiej przeznaczonej na wino. To również stanowi wyjątek wśród znalezisk nad Adriatykiem.

Wśród wszystkich produktów iberyjskich importowanych nad Adriatyk, w tym nad Pad, przeważają amfory na przetwory rybne. Nie tego produktu można się było spodziewać. Jednak ich ilości świadczą, iż importy przetworów znad Guadalete nie były przeznaczone docelowo dla mieszkańców delty Padu, lecz dla dalszej dystrybucji do prowincji zaalpejskich (MODRZEWSKA 1999).

PERIPHERAL TRADE CONTACTS BETWEEN THE AREAS OF GUADALETE AND PADUS

SUMMARY

The mouth of Guadalete river in western Andalusia is several thousand kilometers far from the mouth of the Padus on the coast of Veneto. The courses of both Guadalete and Padus have changed significantly from ancient times. On Guadalete was located Phoenician port Cadiz (Gades), in which harboured ships full of commodities from the Far East. The evidence of that time is now in the Cadiz Museum. Ships sailing from Cadiz carried various metals and amphorae for wine, fish and olive oil produced at Guadalquivir river. The specialty of the Cadiz region was the production of sauce and preserved fish, exported to all Mediterranean countries. Several dozens of manufactures producing amphorae and many fish processing ones have been discovered.

Natural conditions of the coast underwent many changes, which still makes it impossible to locate the Roman port Cadiz. The coast of the Adriatic Sea had been subjected to natural changes as well. Because of the large delta that had formed at the mouth of Padus, the sea port Adria (Hatria) "moved" a few kilometers into the land. Despite many lagoons, the ship transportation along the Adriatic coast was possible. That is why imports of amphorae sent from Cadiz have been found in Adria, Corte Cavanella, San Basilio in a region called Polesine (southern Veneto).

Nevertheless, small number of these imports proves that the majority of products of ancient Andalusia had been sent to Aquileia, the main port of the Upper Adriatic.

Literatura

ANTICO POLESINE

- 1986 *L'antico Polesine. Testimonianze archeologiche e paleoambientali. Catalogo della esposizione di Adria e Rovigo 1986*, M.De Min, R.Peretto eds., Rovigo 1986.

BELTRAN LLORIS M.

- 1970 *Las ánforas romanas en España*, Zaragoza 1970.
1990 *Guía de la cerámica romana*, Zaragoza 1990.

BERNAL CASASOLA D.

- 1997 *Las producciones anfóricas del bajo imperio y de la Antigüedad tardia en Malaga: estado actual de la investigación e hipótesis de trabajo*, in: *Figlinae malacitanae* 1997, p. 233-259.
1998 *Las producciones anfóricas del taller*, in: *Los Matagallares (Solobrefña, Granada). Un centro romano de producción alfarera en el siglo III d.C.*, D. Bernal Casasola ed., Solobrefña 1998.

BEZECZKY T.

- 1994 *Amphorenfunde vom Magdalensberg und aus Panonien*, Klagenfurt 1994.

BLAZQUEZ J. M. et al.

- 1994 *Excavaciones arqueológicas en el Monte Testaccio (Roma). Memoria campaña 1989*, Madrid 1994.

BOST J. P. et al.

- 1992 *L'épave Cabrera III (Majorque)*, Paris 1992.

CASTELRAIMONDO

- 1993 *Castelraimondo. Scavi 1988-1995*, S. Santoro Bianchi ed., Roma 1995.

CHIC G.

- 1983 *Portus gatitanus*, Gades 11, 1983, p. 103-120.

CIPRIANO M., CARRE B.

1985 *Note sulle anfore conservate nel Museo di Aquileia*, *Antichità Altoadriatiche* 29, 1987, p. 479-494.

CORZO R.

1980 *Paleotopografia de la bahia gaditana*, *Gades* 5, 1980, p. 10-20.

CORZO SANCHEZ M., TOSCANO SAN GIL M.

1992 *Las vías romanas de Andalucía*, Sevilla 1992.

FIGLINAE MALACITANE

1997 *Figlinae malacitanae. Producción de cerámica romana en los talleres malacitanos*, E. Serrano Ramos ed., Málaga 1997.

GARCIA F. J. et al.

1995 *Los niveles holoceno-historicos del Coto de la isleta (Chiclana de la Frontera, bahia de Cádiz)* in: *Reconstrucción de paleambientes y cambios climaticos durante el cuaternario*, X Reunión nacional sobre cuaternario, Madrid 1995, p. 409-422.

GUTIERREZ MAS J. et al.

1991 *Introducción de la geología de la provincia de Cádiz*, Cádiz 1991.

LAGÓSTENA BARRIOS L.

1996 *Alfarerías romanas de la bahia de Cádiz*, Cádiz 1996.

LOMAS SALMONTE J.

1991 *Cádiz en la Antigüedad*, in: *Historia de Cádiz. I. Entre la leyenda y el olvido*, J. Lomas Salmonte, R. Sanchez Saus ed., Sevilla 1991, p. 13-164.

MANACORDA D.

1977 *Anfore spagnole a Pompei*, in: *L'instrumentum domesticum di Ercolano e Pompei nella prima età imperiale* *Quaderni di Cultura Materiale* 1, Roma 1977, p. 121-131.

MODRZEWSKA I.

1995 *Anfore spagnole nel Veneto. Testimonianza dei contatti commerciali Betica-Venetia*, Pisa 1995.

1999 *X Regio Augustejskie i pozaalpejskie szlaki handlowe*, Światowit 1999, fasc. A, p. 103-110.

MORA SERRANO B., CORRALES AGUILAR P.

1997 *Establecimientos salarios y producciones ánforas en los territorios malacitanos*, in: *Figlinae malacitane* 1997, p. 27-59.

PARKER A. J.

1989 *Amphores Almagro 50 de l'épave Rondello (Sicilie)*, in: *Amphores romaines et histoire économique: dix ans des recherches. Actes du colloque de Sienne* 1986, Rome 1989, p. 650-653.

PONSICH M.

1988 *Aceite de oliva y salazones de pescado: factores geoeconómicos de Bética y Tingitana*, Madrid 1988.

RAMBAUD F.

1997 *Portus gaditanus, hipótesis de nuevo emplazamiento*, *Revista de Arqueología* 1997, p. 24-35.

REMESAL J.

1986 *La annona militaris y la exportación de aceite bético a Germania*, Madrid 1986.

SANCHEZ SAUS R.

1991 *Historia de Cádiz*. vol. I, Sevilla 1991, p. 13-164.

TONIOLO A.

1987 *I contenitori da trasporto di epoca romana nel Polesine di Rovigo*, *Archeologia Veneta* 10, 1987, p. 87-128.

VALLESPIN O.

1985 *Carta arqueológica de la Caleta*, in: *VI Congreso internacional de arqueología submarina* Cartagena 1982, Madrid 1985, p. 59-74.

ZERBINATI E.

1970 *Anfore romane del Polesine*, *Padusa* 6, 3., 1970, p. 117-136.

ZEVİ F.

1966 *Appunti sulle anfore romane I. La tavola tipologica del Dressel*, *Archeologia Classica* 18, 1966, 1, p. 208-247.

PLANSZA 28

Fig. 1. Mapa rejonu Kadyksu.

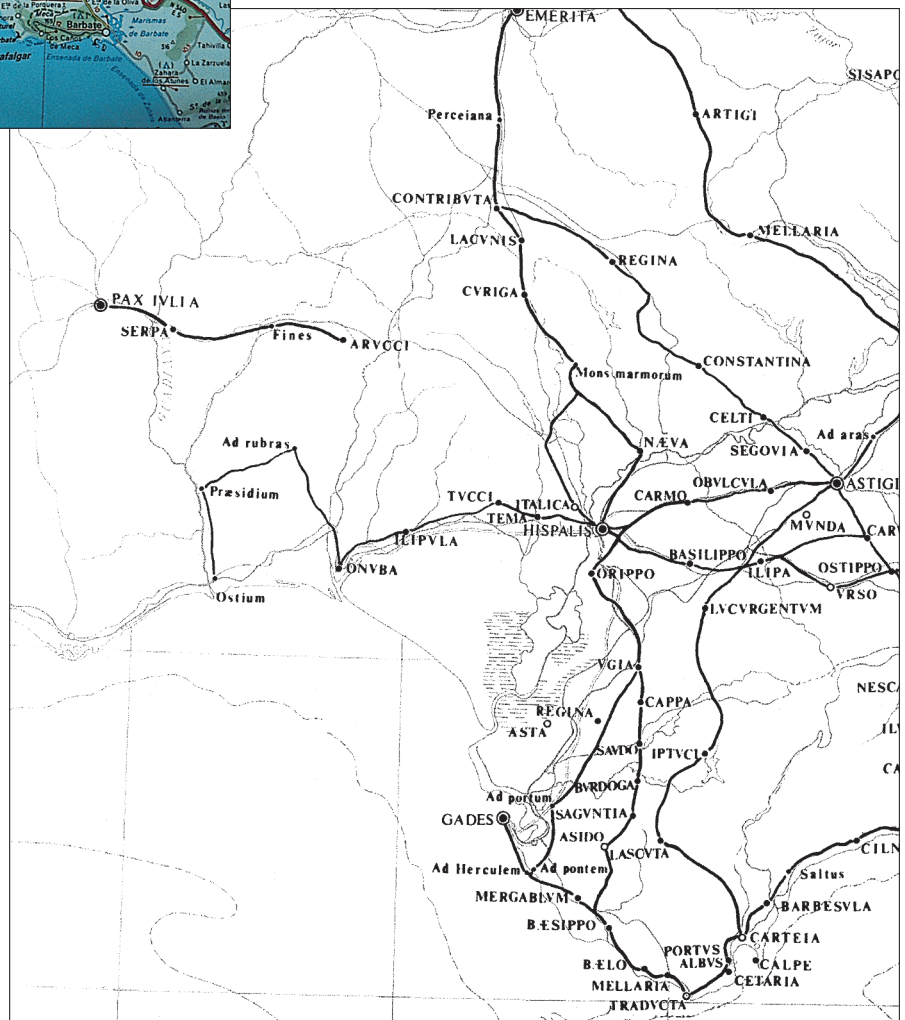

Fig. 2. Drogi wybrzeża zachodniej Andaluzji wg Corso, Toscano 1992.

Fig. 3. Warsztaty wybrzeża Kadyksu wg Beltran 1990.

Fig. 4. Prospekcja rejonu Puerto Real w 1997 r., fot. I. Modrzevska.

PLANSZA 30

Fig. 5. Laguna wybrzeża zatoki Kadyksu od strony Puerto Real, fot. I. Modrzevska.

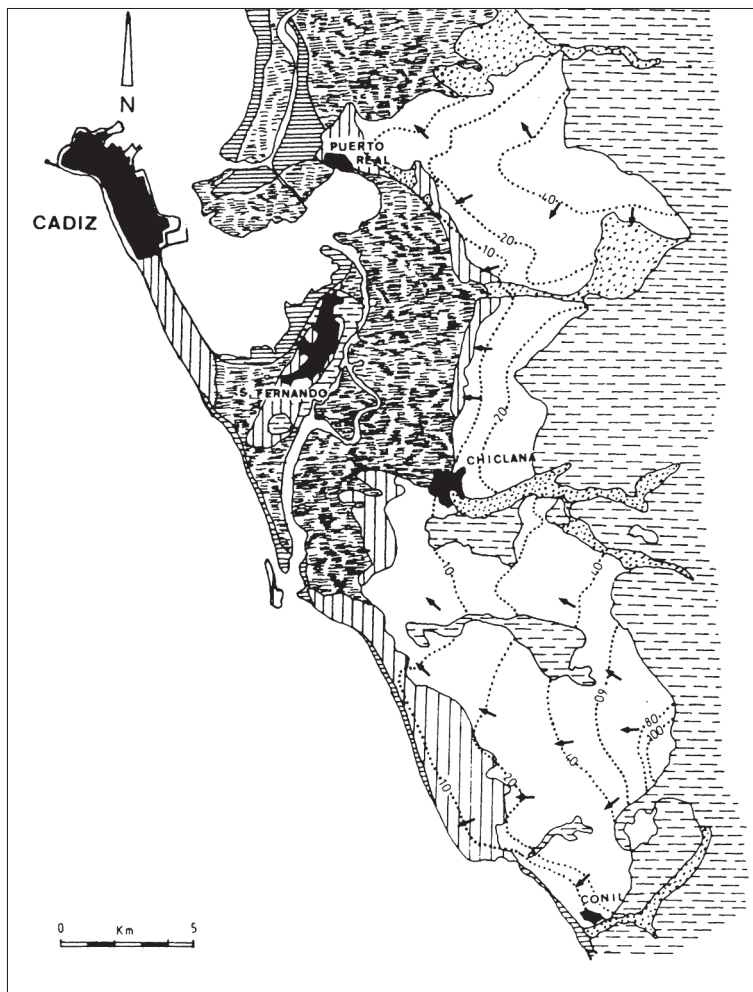

Fig. 6. Mapa geologiczna rejonu Kadyksu i wybrzeża południowego wg Gutierrez 1991.

Fig. 7. Odrzuty produkcji amfor w rejonie warsztatów Puerto Real, fot. I. Modrzevska.

Fig. 8. Jedna z dwóch amfor Dr 20 importów betyckich znalezionych w Concordia Sagittaria, fot. I. Modrzevska.

PLANSZA 32

Fig. 9. Makietą statku antycznego z załadunkiem amfor, Muzeum w Kadyksie. Na pierwszym planie okrągła amfora betycka Dr 20 i amfora adriatycka na wino, fot. I. Modrzewska.

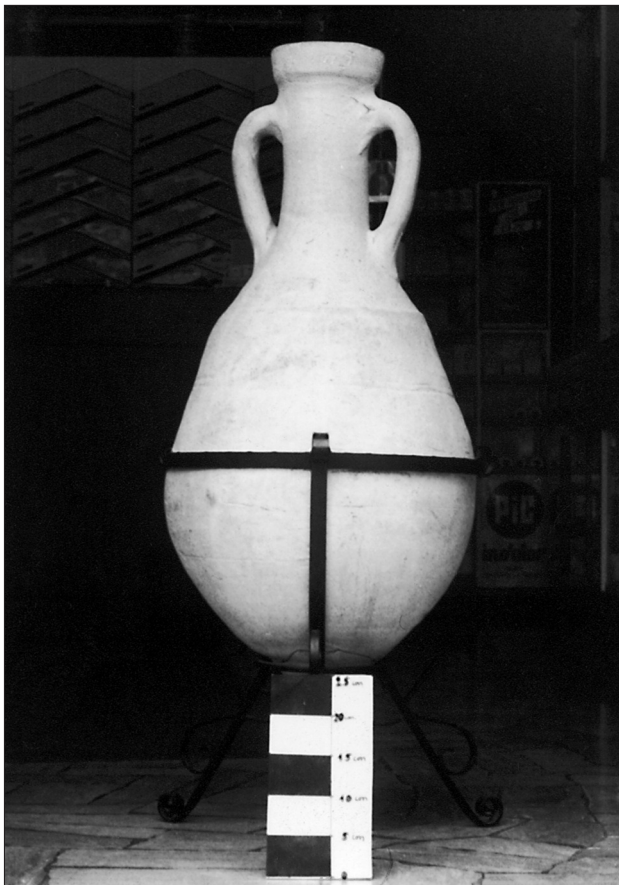

Fig. 10. Amfora adriatycka wielofunkcyjna znaleziona w Gavello na terenie Polesine, kolekcja prywatna 1995, fot. I. Modrzewska.

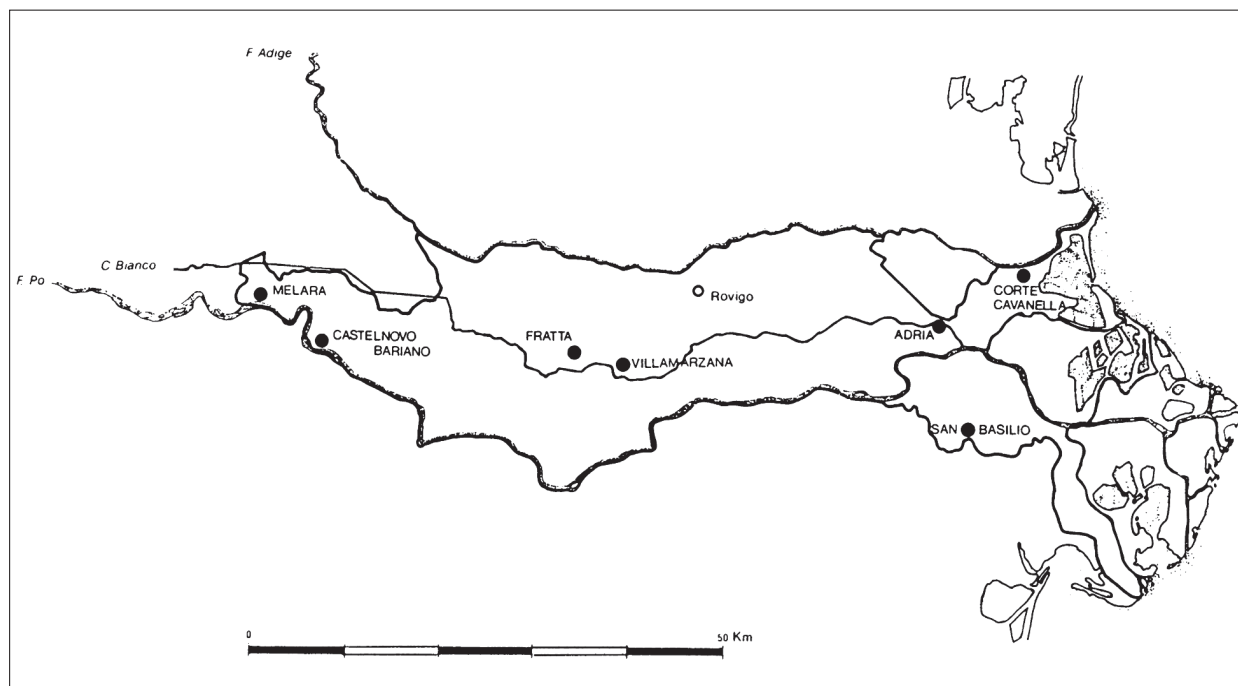

Fig. 11. Mapa najważniejszych stanowisk rejonu Polesine wg Antico Polesine 1986.

Fig. 12. Amfory iberyjskie na wino i konserwy rybne pochodzące z wykopalisk w San Basilio i Corte Cavanella, Polesine, Muzeum narodowe w Adrii, inv. no 19944, fot. I. Modrzewska.

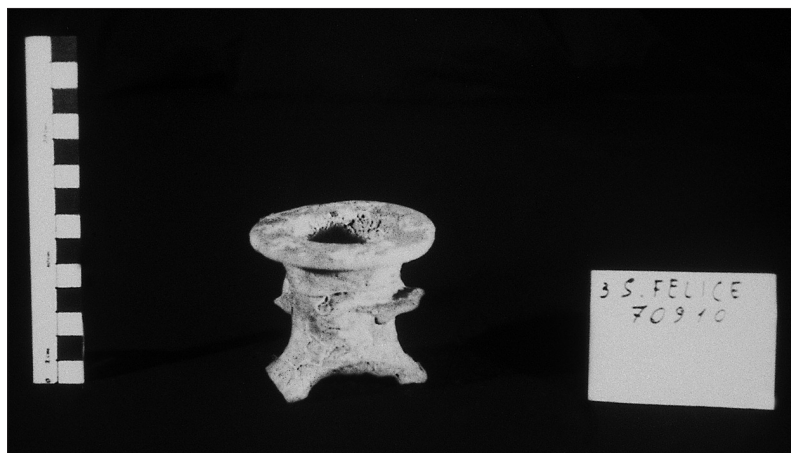

Fig. 13. Jeden z fragmentów amfor Dr 20 znalezionych na lagunie weneckiej przez E. Canal, fot. I. Modrzewska.